

Piet van Die

Poëzie en religie

De religieuze poëtica van Les Murray

In 1983 droeg de Australische dichter Les Murray voor het eerst een van zijn gedichtenbundels op *'to the glory of God'*. Sindsdien prijken deze woorden in elk boek van zijn hand en kan er geen twijfel meer over bestaan dat poëzie en religie in zijn leven en werk innig met elkaar verweven zijn. 'Religies zijn gedichten. Ze verenigen/ons daglicht-ik en onze dromende ziel.'

Al overvoert Murray zijn publiek niet met expliciet religieuze poëzie, lezers komen in zijn werk regelmatig gedichten tegen die een religieuze lading hebben of die christelijke beelden gebruiken. In zijn proza legt hij verantwoording af van de verbondenheid van religie en poëzie in zijn werk.

Poëzie is mijn werk, mijn terrein en ik denk ook mijn roeping, het voornaamste kanaal waardoor ik enig begrip van ultieme en goddelijke zaken bereik (of krijg). Ik ben tamelijk vurig in haar verdediging en in mijn dienst aan haar, en ik denk dat zij ons enige zeer belangrijke inzichten verschaft, juist met betrekking tot de aard van religie zelf. Ik denk dan ook dat religies zelf grote gedichten zijn (...).¹

wezenlijke
van religie
enkel in
poëzie

Dit citaat is afkomstig uit een essaybundel waarin schetsen te vinden zijn van wat ik zou willen noemen: een religieuze poëtica.² Ik spreek van 'schetsen', want een uitgewerkte theorie biedt Murray niet. Dat hangt samen met het beperkte genre dat proza in zijn ogen is. Het meest wezenlijke over religie is volgens Murray alleen te verwoorden in en met poëzie! Maar voor degenen die voor het eerst kennismaken met het werk van Murray biedt zijn proza de snelste ingang tot zijn opvattingen. In dit artikel zal ik dan ook de grondlijnen van zijn religieuze poëtica schetsen. Maar eerst een aantal biografische gegevens.³

Les Murray

Leven

Les Murray werd in 1938 geboren op het platteland van Australië. Hij groeide op als enig kind in een arm boerengezin. Van vaderskant stamt hij af van Schotse immigranten die hun calvinistisch geloof in den vreemde trouw bleven. Murray werd dan ook protestants gedoopt en groeide op met een steil en stug geloof waarvan hij later afscheid nam.

Murray had een ongelukkige jeugd. Zijn moeder overleed toen hij kind was en op school werd hij veel gepest, vooral vanwege zijn uiterlijk: hij had als kind al een gezet postuur. Dat postuur is nog steeds zijn meest opvallende uiterlijke kenmerk, al kan Murray er inmiddels met een glimlach mee omgaan. Toen een radio-interviewer hem aankondigde als 'the greatest poet of our time', corrigeerde Murray hem met: 'No, the *biggest*.' Maar als kind heeft hij onder zijn postuur geleden. Ook zijn bijzondere begaafdheid maakte hem tot mikpunt, want Murray was ook wat dit betreft een buitenbeentje. Hij ontwikkelde zich gaandeweg zelfs tot een waar talenwonder: hij spreekt en/of leest negen verschillende talen waaronder het Nederlands! In 1965 verscheen zijn eerste bundel: *The Ilex Tree* (in een coproductie met Geoffrey Lehmann). Sindsdien produceert hij met een vaste regelmaat nieuwe bundels waarmee hij steeds meer bewondering oogst. In zijn werk nemen Australië en vooral haar arme plattelandbewoners (Aboriginals en kleine boeren) een belangrijke plaats in.

Door zijn vrouw kwam hij in aanraking met de rooms-katholieke kerk en in

not the
greatest,
the biggest

1964 trad hij tot deze kerk toe en liet hij er zich dopen. Wat hem zo aantrok in het rooms-katholicisme bracht hij zo onder woorden:

In de kerkdienst van de Vrije Kerk uit mijn kindertijd, met zijn nadruk op de preek, was er onvoldoende receptieve stilte; er was geen gevoel voor plechtigheid dat zich verdiepte tot op het punt waar de menselijke activiteit even wegviel en God tegenwoordig was. Niet de God over wie we theoretiseren en babbelen, maar God, de onmeetbare, de Vreemde, die in vervoerende stilte genezend tot onze ziel spreekt, wanneer wij Communie met Hem hebben.⁴

Het christelijk geloof neemt dus een belangrijke plaats in in zijn leven. Maar ook in zijn kunstenaarschap speelt het een rol van betekenis: poëzie en religie zijn bij hem diep met elkaar verbonden. Voordat we zullen zien op welke manier, zal ik nu eerst ingaan op zijn visie op poëzie.

Murrays poëtica

a. Een ruime opvatting van poëzie.

Poëzie omvat voor Murray veel meer dan alleen literaire gedichten, ze is verbonden met het mens-zijn als zodanig. Mensen zijn in de visie van Murray geen rationele maar poëtische wezens. De mens bouwt zich namelijk een wereld van betekenis. De wereld is voor de mens dan ook een zichzelf overlappende textuur van 'poëzieën' – een woord waarvan mijn tekstverwerker meteen aangeeft dat het niet bestaat, maar in het Engels bestaat het ook niet en toch gebruikt Murray het.⁵ Hij bedoelt er het volgende mee: de mens werpt een net van verschillende betekenissen uit over de werkelijkheid, bedoeld om de werkelijkheid te 'vangen' in een betekenisgevend geheel. Zo worden aanvankelijk onbekende en vreemde details geordend in een bestaande poëtische structuur.

Door poëzie zo ruim te definiëren kan er ook veel onder vallen. Dit gaat zelfs zover dat Murray kan spreken over het 'gedicht van Hitler', want ideologieën zijn naar zijn mening óók gedichten en dus geldt dat ook voor het nazisme. Het is een slécht gedicht, maar – een gedicht. Freud, Marx, Don Juan, de autobouwer Henry Ford – allemaal hadden zij hun 'gedicht'. Murray gebruikt een aantal woorden voor dergelijke 'gedichten': *'poem-visions'*, *'poesies'* of *'poemes'*.

Ook gewone mensen hebben hun 'gedicht'. 'Groovers' noemt Murray hun gedichten – een woord dat zich lastig laat vertalen, omdat het verschillende betekenissen in zich draagt die elkaar aanvullen: te gekke dingen, zaken die amuseren en ontspannen. Het gaat om zaken waaraan een mens verslingerd kan raken en die zijn wereld betekenis geven. Dat kan van alles zijn: een vliegtuig uit de Tweede Wereldoorlog, Egyptische oudheden, kleding uit de jaren vijftig, systemen van formele logica, et cetera. Zo heeft ieder mens zijn eigen gedicht. Religies zijn ook gedichten. 'Grote gedichten' noemt Murray hen. En daarnaast zijn er uiteraard de literaire gedichten. We zullen nu eerst bespreken wat al de genoemde gedichten gemeenschappelijk hebben. Die kenmerken vormen namelijk de pijlers waarop Murray zijn poëtica bouwt.

b. Waakleven, droomleven, belichaming

De eerste pijler van de poëzie is het *waakleven*, het bewustzijn. Het is het discursieve instrument van de mens, de behuizing van het logische denken.

erg ruime
definitie van
poëzie

Het krijgt een belangrijke plaats in de poëtica van Murray, maar tegelijk is het slechts een gedeelte van de zaak. Voor de poëzie is behalve het waakleven nog een tweede pijler nodig, namelijk het *droomleven*. Murray doelt uiteraard op het onbewuste. Het onbewuste doet zich ook wel kennen in de dágdroom, maar in zijn meest onversneden vorm spreekt het onbewuste in de droom. Dit is natuurlijk een bij uitstek freudiaanse gedachte. Maar behalve een lijn naar Freud loopt er hier ook een verbindingslijn naar de zogenaamde Droomtijd van de Aboriginals, de mythische wereld die voorafgaat aan het rijk van het bewustzijn – ‘voorafgaat’ niet in tijdelijke zin, maar als een eeuwige bron van scheppingskracht. Murray voelt zich sterk verbonden met de cultuur van de Aboriginals. Hij geeft niet alleen in gedichten stem aan hun lot, hij wordt ook geboeid door hun rituelen en mythen.

Freud en
Aboriginals

Waakleven en droomleven dus. Er kan pas sprake zijn van poëzie als deze twee een fusie aangaan. Deze fusie zorgt voor een ‘heel’ denken. Maar poëzie heeft nog een derde pijler, en dat is het *lichaam*. Ik noem hem als laatste, maar hij had als eerste genoemd kunnen worden, want het lichaam wordt misschien wel als eerste beroerd door wat echte poëzie is. In de visie van Murray werkt poëzie namelijk door middel van het ritme van de woorden het snelst in op het centrale zenuwstelsel. In en door deze ‘belichaming’ zorgen de woorden voor de eerste aanzet tot de poëtische ervaring.

c. Poëzie en ideologieën

Met behulp van de pijler van de belichaming kunnen twee zaken duidelijk gemaakt worden: a) waarom Murray zoveel verschillende zaken in zijn poëtica kan onderbrengen; b) waarom die verschillende zaken bij nader inzien toch niet op één hoop geveegd kunnen worden.

Wat alle eerder genoemde verschijnselen (ideologieën, ‘groovers’, ‘poëzieën’, gedichten, etc.) gemeen hebben is, dat zij alle de drie genoemde ‘ingrediënten’ van poëzie delen: ze omvatten het waakleven, droomleven en het lichaam. Murray noemt als extreem voorbeeld de toespraken van Hitler. Door een zeker ritme in zijn woorden werden de mensen er lichamelijk door geraakt en wekten zijn woorden mentale processen op die op waak- en droomniveau effect hadden.

Hitler en
poëzie

Menig lezer zal hier bedenkelijk kijken: Hitler en poëzie – wat een absurde gedachte! Maar juist door dit extreme voorbeeld kan Murray aantonen waarin de echte kunst zich onderscheidt van ideologieën, en zo kom ik bij punt b dat zaken niet op één hoop geveegd kunnen worden. Want zijn stelling is dat echte kunst haar belichaming krijgt in een boventijdelijke vorm die haar nu juist tot kunst maakt, maar ideologieën eisen *letterlijke* lichamen op! Het ‘gedicht’ van Hitler heeft miljoenen mensen het leven gekost. Murray noemt in dit verband ook het minder extreme voorbeeld van Don Juan die voor het ‘gedicht’ van zijn leven de lichamen van vrouwen nodig had. Maar de ware poëzie onderscheidt zich van de ideologische ‘poëzieën’ hierin, dat zij voor haar belichaming geen fysieke lichamen opeist.

d. Religie

Ook religie behoort in de visie van Murray tot de ware poëzie. Religies noemt hij zelfs gróte gedichten. Net als alle andere gedichten hebben ook religies drie pijlers: het waakleven, het droomleven en het lichaam, die gedrieën een

infusie van het
goddelijke in
poëzie

fusie aangaan. Maar religie heeft nog een vierde pijler: het Goddelijke. Dit Goddelijke gaat geen fusie aan met de drie eerder genoemde elementen, hier is veeleer sprake van *infusie* ('infusion'). Murray gebruikt deze term om daarmee het Goddelijke te onderscheiden van alle andere elementen, want over het Goddelijke kunnen wij niet beschikken, het moet zich geven. Het gaat om iets dat komt 'van de andere kant'.

In wat wij kunnen verbeelden ligt een indrukwekkende kracht, maar geen transcendentie. Er is soms een grote diepte in onze perceptie – maar, opnieuw, geen transcendentie. Politieke betrokkenheid, kunst, drugs en dergelijke kunnen effectief zijn met betrekking tot quasireligieuze (eigenlijk magische) doeleinden zoals het zichzelf een identiteit verschaffen, of het verwerven van beschermend prestige, en sommige kunnen misschien zelfs transcendentie nabootsen, maar het is niet het ware anders-zijn ten opzichte van dat waaraan wij als het ware in de diepten van ons wezen zijn vastgeklonken.⁶

Wat dit anders-zijn dan is? Murray spreekt hier van 'genade'. Maar wat genade is, laat zich nauwelijks omschrijven. Over genade en het Goddelijke kan men het best in poëzie schrijven! Daarom beschouwt Murray ook de dogma's van de kerk als poëzie. Al ziet hij wat dit betreft wel een gevaar op de loer liggen: 'Ook dogma's benaderen te snel en onvermijdelijk de conditie van proza, hoewel ze ten diepste gefundeerd zijn in sublieme poëzie.'⁷ Het diepste en hoogste kan dus ook hier – nee: *juist* hier - alleen gezegd worden door middel van poëzie.

Religies hebben dus een vierde element: de infusie van de genade. Maar even belangrijk als bij andere gedichten is ook hier de derde pijler: het lichaam of de belichaming. Eerder zagen wij dat sommige gedichten een 'foute' belichaming opeisen; ze verbruiken letterlijk de lichamen van mensen. Maar hierin – aldus Murray – onderscheidt de religie zich van foute gedichten. Murray heeft hier religie in algemene zin op het oog, maar als hij concreet wordt, gebruikt hij christelijke beelden en termen. Voor de belichaming van het Goddelijke wordt het woord Incarnatie (met een hoofdletter) gebruikt. Voor Murray is Jezus de Incarnatie van het gedicht van het Koninkrijk van God. Hoezeer poëzie en christelijke religie elkaar overlappen en elkaar spiegelen blijkt ook uit het volgende citaat:

In een roman in verzen die ik een aantal jaren geleden schreef, stelde ik mijn religie tegenover enige andere loyaliteiten door middel van de woorden: 'De ware God geeft zijn vlees. Afgoden eisen dat van jou.' Een gedicht dat binnen de grenzen van de literatuur blijft, completeert de drie-eenheid van het bewustzijn van de voorste hersenen, droomwijsheid en lichamelijke weerklank – van rede, droom en de dans in feite – zonder dat het zich hoeft te belichamen in feitelijk lijden of actie, en zonder de behoefte om van ons een bloedoffer te vragen. Het is dus als Christus' Kruisiging, zowel doeltreffend als plaatsvervangend.⁸

religie en
poëzie lopen
door elkaar

Wat is hier nog louter religie of louter poëzie? Het een loopt bij Murray over in het ander, en soms lijken ze bijna identiek! Het verschil lijkt slechts dat religie een groot gedicht is en een gedicht een kleine religie. In zijn beroemde gedicht 'Poetry and Religion' verwoordt hij dit aldus:

Religies zijn gedichten. Ze verenigen
ons daglicht-ik en onze dromende ziel, ze brengen
onze emoties, instinct, adem en aangeboren gebaren

bij elkaar in het enige hele denken: poëzie.
Niets is gezegd voor het uitgedroomd werd in woorden
en niets is waar wat alleen maar in woorden verschijnt.

Een gedicht vergeleken met een religie in volle ontplooiing,
is misschien als de korte huwelijksnacht van een soldaat –
om van te sterven en te leven. Maar dat is een kleine religie.

De volgroeide religie is het grote gedicht in liefdevolle herhaling
(...) ⁹

e. 'Wholespeak' en 'narrowspeak'

Om tot een volledig verstaan van Murrays religieuze poëtica te komen moeten we tot slot kennismaken met een belangrijke onderscheiding tussen *wholespeak* en *narrowspeak*. *Wholespeak* (dat ik in het vervolg vertaal met 'heelspraak') is de taal die de genoemde pijlers omvat. 'Heelspraak' is de taal van de poëzie. Ze beschrijft of redeneert niet, maar evocert, ontroert, vervoert en suggereert. Maar daarnaast is er een taal die gebaseerd is op het veronderstelde primaat van de rede. Murray noemt haar 'smalspraak'.

Na het voorgaande zal het geen verbazing wekken dat zowel religie als poëzie horen tot het rijk van de 'heelspraak'. Proza is 'smalspraak'. Al wil Murray ze ook weer niet lijnrecht tegenover elkaar plaatsen, sterker nog: hij is van mening dat 'heelspraak' moet worden afgewisseld door 'smalspraak', omdat de spanningsboog van de 'heelspraak' ons zou afmatten. Maar het staat voor Murray vast dat het meest wezenlijke van de werkelijkheid zich alleen laat duiden in de 'heelspraak'.

Iedereen heeft ergens een heilige plaats in zijn leven, ook al maakt de moderne taal ons verlegen om er gemakkelijk over te praten. Dit is de plaats (...) waar ontzag deel van uitmaakt; de meest gebruikelijke westerse term voor deze plaats is de ziel. Heelspraak is de taal van de ziel. (...) Zij, de ziel, is het beginsel dat ons beweegt om gedichten te maken...¹⁰

Elders omschrijft Murray de 'heelspraak' als 'de taal die modelleert wat wij echt denken'. Dat doet zij beter dan de logica, die zich beperkt tot het modelleren van de taal die we gebruiken als we discussies willen winnen of informatie uitwisselen. Het 'hele' denken van de poëzie reikt verder. Het modelleert de gelijktijdige toonladder van redeneren, verbeelden, voelen en vibreren die we doorlopen wanneer iets ons volledig in beslag neemt.

Poëzie modelleert de volheid van het leven, en geeft haar object ook tegenwoordigheid. Net als het gebed trekt het alle bewegingen van ons leven en van ons zijn in een geconcentreerde en oprechte aandacht waar God tegen zou kunnen spreken. 'Hier ben ik, Heer,' zoals Samuël zegt in zijn boek van de Bijbel.¹¹

heelspraak is
de taal van
de poëzie,
smalspraak
van de ratio

heelspraak
toont volheid
van het leven

Zo lijken poëzie en religie ten slotte bijna samen te vallen of minstens elkaars spiegelbeeld te zijn.

Instemming en vragen

Murray weet poëzie en religie met elkaar te verbinden zonder dat de een opgaat in de ander. Ik wijs op zijn opvatting dat het Goddelijke een vierde element toevoegt aan het drietal van waakleven, droomleven en lichaam: de infusie van de genade. Door dit element te benadrukken wijst hij op iets dat de poëzie te boven gaat. Met andere woorden: de religie wordt niet geneutraliseerd tot poëzie, ook als poëzie blijft religie *religie*. Dit klinkt wellicht als het intrappen van een open deur, maar dat is het niet. Ook in de theologie wordt God nog weleens teruggebracht tot louter poëtische verbeelding waaraan geen transcendente werkelijkheid beantwoordt, een fictie die slechts naar zichzelf verwijst.

vragen aan
Murray

Dit reductionisme vindt uitgerekend bij een dichter tegenweer. De religieuze poëtica van Murray zou de theologie dan ook behulpzaam kunnen zijn bij haar taak onder woorden te brengen wat het surplus van religie is.

Maar er zijn ook vragen te plaatsen bij de poëtica van Murray. De eerste is: is zijn visie op poëzie niet te ruim? Als zelfs zaken als de auto die Henry Ford ontwierp, of meer nog: de ideologie van Hitler, er onder geschaard kunnen worden, wat zegt het woord 'poëzie' dan nog? Wordt het geen leeg begrip? Werkt het geen misverstanden in de hand? Wat is de meerwaarde van een dergelijke ruime opvatting?

Er ligt ook een vraag bij het andere woord in het paar 'poëzie en religie'. Religie wordt door Murray geduid als het terrein waar het Goddelijke zijn eigen vlees geeft. Daarin zou het onderscheid bestaan met ideologieën die lichamen opeisen. Maar de historische gestalte van religie laat zien dat zij zich wat dit betreft lang niet altijd heeft onderscheiden van gewelddadige ideologieën! Integendeel, ook religie (*juist* religie, zullen sommigen zeggen) heeft in de loop der eeuwen talloze mensenlevens opgeëist. Ook de religie die zich baseert op de man die zei: 'Heb je vijanden lief en bid voor wie jullie vervolgen.' Natuurlijk heeft Murray daar ook weet van. Maar van de spanning tussen deze twee gezichten van religie merk je te weinig in zijn werk. Daardoor houdt zijn poëtica iets theoretisch.

Laat ik met instemming eindigen. Wat christenen en theologen van dichters als Murray kunnen leren is de wijze waarop wij de geloofstaal en meer in het bijzonder: de dogma's van de kerk ten diepste zouden moeten verstaan, namelijk niet zozeer als descriptieve taal die zich discursief laat analyseren, maar als poëtische uitspraken van een geheim dat alle verstand te boven gaat. Murray staat daarin niet alleen; ten onzent verdedigt ook Willem Barnard met verve deze opvatting.¹² Kennelijk hebben wij telkens mensen met vrome verbeeldingskracht nodig om ons blijvend te herinneren aan de poëtische oorsprong van ons religieuze spreken. Of is het andersom: herinneren zij ons aan de religieuze oorsprong van het poëtisch spreken? In het spiegellabyrint van Murrays poëtica is het allebei waar.¹³

*Drs. P. van Die is predikant bij de protestantse gemeente te Papendrecht.
E-mail: p.die@chello.nl.*

Noten

1. Les Murray, 'Embodiment and Incarnation', in: *The Paperbark Tree. Selected Prose*, Carcanet, Manchester 1992, p.252 (de vertaling is van mij, P.v.D.).
2. De schetsen zijn te vinden in de volgende essays: 'Some Religious Stuff I Know about Australia', het genoemde 'Embodiment and Incarnation', 'Poems and Poesies', 'Poemes and the Mystery of Embodiment', in: idem, p.142-162, p.251-269, p.341-355, p.356-371.
3. Ik ontleen die aan: Peter F. Alexander, *Les Murray. A Life in Progress*, Oxford University Press, Melbourne 2000.
4. 'Some Religious Stuff I Know about Australia', p.154.
5. Murray spreekt letterlijk van 'poetries' o.a. in: 'Poems and Poesies', p.351.
6. 'Some Religious Stuff I Know about Australia', p.152-153.
7. 'Embodiment and Incarnation', p.257.
8. Idem, p.265.
9. Les Murray, *De slabonenpreek. Gedichten. Samenstelling, vertaling en nawoord Maarten Elzinga*, Meulenhoff, Amsterdam 1997, p.52.
10. 'Poemes and the Mystery of Embodiment', p. 367.
11. 'Poems and Poesies', p. 348.
12. Willem Barnard, *Orthodox of niks. Notities en overpeinzingen*, Boekencentrum, Zoetermeer 2008.
13. Voor wie nader met Les Murray en zijn werk wil kennismaken, zie zijn website: <http://www.lesmurray.org>. In het najaar van 2010 verschijnt de bloemlezing *De planken kathedraal*, (samenstl. Maarten Elzinga), Meulenhoff, Amsterdam, 2010.